

Osmanlı Devleti'nde Adli Kapitülasyonların Etkilerine Bir Örnek: Arabyan-Maranyan Davası ve İngiltere'nin Müdahalesi

Önder Kocatürk*

Abstract

An Example for the Effects of the Judicial Capitulations in the Ottoman Empire: Arabyan-Maranyan Case and the Intervention of Britain

The issue, which began and developed with the intervention of Britain in August 1913 to the personal court action between Kigork Arabyan who resided in Trabzon and was a British citizen and his co-partner Artin Maranyan who was an Ottoman citizen, is a good example indicating the harmful impact of judicial capitulations in the Ottoman Empire. Furthermore, in order to show how judicial capitulations were used for the sake of personal interests as the occasion arose, the application of Kigork Arabyan, who played the leading role in this issue by calling out the British Embassy, to the Ottoman Empire to establish a textile factory in Trabzon in 1909 and subsequent developments are analyzed in this article. The Ottoman archival documents are used as sources for this study.

Özet

Trabzon'da ikamet eden ve İngiliz vatandaşı olan Kigork Arabyan'la ortağı Osmanlı vatandaşı Artin Maranyan arasındaki kişisel davaya 1913 yılı Ağustosunda İngiltere'nin müdahale etmesi ile başlayan ve genişleyen sorun, adli kapitülasyonların Osmanlı Devleti'ndeki zararlı etkisini gösteren güzel bir örnek teşkil etmektedir. Ayrıca adli kapitülasyonların şahsi menfaatler uğruna sırası geldikçe nasıl kullanıldığını göstermesi bakımından, meselenin çıkmasında İngiliz Konsolosluğu'nu devreye sokup başrolü oynayan Kigork Arabyan'ın 1909 yılında Trabzon'da bir dokuma fabrikası kurmak için Osmanlı Devleti'ne yaptığı başvuru ile sonrası gelişmeler de makalede analiz edilmektedir. Bu çalışmanın ortaya çıkmasında Osmanlı arşiv belgeleri kullanılmıştır.

Kapitülasyonlar, yani yabancılara tanınan adli, mali, ekonomik ve idari ayrıcalıklar uzun zamandan beri Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını zedeleyen ve zayıflamasına sebep olan etkenlerin başında gelmiştir. Bunun farkında olan Osmanlı Hükümetleri özellikle İkinci Meşrutiyet'in ilanından

* İstanbul Üniversitesi

(24 Temmuz 1908) sonra Büyük Devletler (Düvel-i Muazzama) tabir edilen İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya, Almanya ve Avusturya-Macaristan nezdinde, uluslararası platformlarda oluşan her fırsatta kapitülasyonların kaldırılması isteğini dile getirmiştir. Özellikle başta İngiltere olmak üzere sırasıyla müttefikleri Fransa ile Rusya kapitülasyonlardan en fazla fayda sağlayan ülkelerdi. Ancak dünya siyasetine yön veren ve kapitülasyonlardan büyük kazançlar sağlayan bu devletler, Osmanlı Devleti'ne kapitülasyonların kaldırılması hususunda olumsuz yanıt vermişler ve bazen de sebep olarak aralarında tam bir birlik ve uyuşma olmamasını bahane göstermişlerdi.

Osmanlı Devleti, diğer Büyük Devletler'in de onay vermesi durumunda kapitülasyonların kaldırılmasını 18 Ekim 1912 tarihli Uşi Antlaşması'yla İtalya'ya kabul ettirmişti. Bundan sonra kapitülasyonların kaldırılması önündeki en önemli engel olan İngiltere'nin ikna edilmesi amaçlandı. İngiltere ikna edildiği takdirde Fransa ve Rusya'nın da onay vermesi muhtemeldi. Balkan Savaşları süresince Osmanlı Devleti, özellikle 1913 yılından itibaren Büyük Devletlerle yaptığı görüşmelerde kapitülasyonların kaldırılması isteğini pazarlık aracı olarak ön planda tuttu. Ancak Osmanlı Devleti'nin, Birinci Balkan Savaşı'nda içine düştüğü çaresiz ve kötü durum hiçbir konuda pazarlık yapmayı olanaksız kılmaktaydı.

1913 Şubat ayında İngiltere ile mevcut tüm meseleleri halletmek ve anlaşma yapmak için olağanüstü temsilci sıfatıyla eski Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa Londra'ya gitmişti. Hakkı Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı başlayıncaya kadar bir buçuk sene Londra'da sürdürdüğü görüşmelerde Osmanlı Devleti kapitülasyonların, en azından adli kapitülasyonların kaldırılmasını İngiltere'ye kabul ettirmek için büyük uğraş vermiş, ancak başarılı olamamıştır. Elde edilen tek sonuç İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey tarafından imzalanan 29 Temmuz 1913 tarihli bir beyannamenin beşinci maddesinde “diğer devletlerin kabul etmesi durumunda” adli kapitülasyonların kaldırılması için başlayacak görüşmelere İngiltere'nin memurlar atayarak katılabileceğini kabul etmesidir. Ancak aynı maddede Osmanlı adli idaresinde reformlar yapılmasını bekleyen İngiltere Hükümeti'nin kapitülasyonların lağvedilmesi zamanının gelmediği inancında olduğu da vurgulanmıştır.¹

İşte böyle bir ortamda Trabzon ilinde yaşanan bir olay Osmanlı Devleti'nin adli kapitülasyonları neden kaldırmak istediğine ışık tutan güzel bir örnektir. İngiltere'nin Trabzon Konsolosluğu tarafından Trabzon Valiliği'ne gönderilen 12 Ağustos 1913 tarihli notaya göre olay şöyle gelişti:

“İngiliz vatandaşı olan ve Trabzon'da ikamet eden Kigork Arabyan ismindeki şahsın değirmenine bir mübaşir tarafından dört adet adli evrak getirildi. Kigork Arabyan, kendisi Osmanlı vatandaşı olmadığından, söz konusu evrakın konsolosluk aracılığıyla tebliğ edilmesi gerektiğini mübaşire söyleyerek uyardı. Ancak uyarıları dinlemeyen mübaşir evrakı değirmende bırakıp gitti. Bunun üzerine adı geçen evrak konsolosluk kavasından toplattırılarak İngiliz Konsolosluğu'na getirildi. Trabzon İngiliz Konsolosluğu, 12 Ağustos 1913

tarihinde vilayete (valiliğe) gönderdiği bir notayla olayı aktardı ve Kigork Arabyan'a tebliğ edilen evrakı geri gönderdi. İngiliz vatandaşlarına tebliğ edilecek evrakın kararlaştırılmış usule uygun olarak konsolosluğa gönderilmesini istedi.”

Kigork Arabyan'a tebliğ edilen evrak Trabzon Bidayet (Asliye) Hukuk Mahkemesi'nden gönderilmişti. Trabzon Valiliği, yazılı olarak adı geçen mahkeme başkanlığından evrakın ne sebeple doğrudan doğruya Kigork Arabyan'ın ikametgâhına gönderildiğini sordu. Mahkemeden alınan cevap yazısında, yabancıların emlak (mülkler) tasarrufu hakkındaki davalardan dolayı Osmanlı Devleti kanun ve nizamlarına tabi oldukları vurgulandı. Kigork Arabyan'ın ikametgâhına tebliğ edilen evrakın da bu bağlamda olduğu ve mahkemenin işleminin kanuna ve usule uygun bulunduğu bildirildi.

Trabzon Valiliği, İngiliz Konsolosluğu'na mahkemeden aldığı bu yazı doğrultusunda cevap yazdı ve Kigork Arabyan'ın evrakını da iade etti. Ancak İngiliz Konsolosluğu'ndan bu sefer 30 Ağustos 1913 tarihli bir nota daha gönderildi. Konsolosluk bu hususta vilayetle aynı fikirde olmadığını, bu nedenle durumu İngiliz Büyükelçiliği'nden sorduğunu bildirdi ve Arabyan'ın evrakını yine geri gönderdi. Bunun üzerine Trabzon Valisi Samih Rifat Bey 2 Eylül 1913 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne bir yazı göndererek durumu bildirdi ve şu açıklamayı yaptı:

Yabancı vatandaşlarının Osmanlı Devleti'nde emlak edinmesine dair olan kanun maddelerinde yazılı olduğuna göre, emlaka mutasarrıf (kullanım hakkına sahip) olan yabancılar, emlaka ilişkin tüm hususlarda ve emlaka dair bir dava olması halinde gerek kendileri, gerek Osmanlı Devleti davacı olsun, gerekse iki taraf da yabancı tebaadan bulunsun, doğrudan doğruya Osmanlı Devleti mahkemelerine başvuracaklardı. Emlaka ilişkin olan hususlarda, ait oldukları asli uyruklarından kaynaklanan müdahale olmayacaktı. Emlakı olan diğer Osmanlı Devleti vatandaşlarının sahip oldukları haklar, onların mükellef ve tabi oldukları usul ve şartlar çerçevesinde yabancıların davalarına bakılacaktı. Dolayısıyla bu gibi konularda konsoloslukların aracılıklarına başvurmaya yer olmadığı açıktı ve mahkemenin yapmış olduğu işlemin kanuna uygun olduğu da aşikârdı. Bu nedenle Vali Samih Rifat Bey, İngiltere Büyükelçiliği tarafından Hariciye Nezareti'ne yapılması düşünülen başvuruya karşılık benzer örnekler dayanak gösterilerek, büyükelçiliğe açık şekilde ve kanun hükümleri çerçevesinde cevap ve vilayete de bilgi verilmesini istedi.²

Dahiliye Nezareti, Vali Samih Rifat Bey'in bu yazısını 14 Eylül 1913 tarihinde Hariciye Nezareti'ne iletti.³

Trabzon Valisi Samih Rifat Bey bir ay sonra Dahiliye Nezareti'ne bir yazı daha göndererek meseleyi ve yukarıdaki isteğini hatırlattı. Ayrıca yeni gelişmeleri de aktardı. Kigork Arabyan, kendisine ait bir tarlayı başka birisine feragat etmesi nedeniyle sınırın düzeltilmesini talep etmişti. Bu konuda yazılan dilekçe usulüne uygun olarak vilayet makamına (Trabzon Vilayeti'ne) hitaben verilmesi gerekirken Arabyan, İngiliz Konsolosluğu adına dilekçeyi vermişti. Trabzon İngiliz

Konsolosluğu da vilayete bir nota gönderip Arabyan'ın dilekçesini de bu notaya eklemiş ve gereğinin yapılmasını istemişti. Vali Samih Rifat Bey, İngiliz Konsolosluğu'nun aracılığının "devletçe eskiden beri gözetilen maksat ve gaye ile uzlaşmaz" görüldüğünü vurguladı. Bu nedenle İngiliz Konsolos ile gerçekleşen ilk görüşmesinde sözlü olarak meselenin hukuki ve ahdi yönünü kendisine uygun ve dostane bir şekilde, gerekli kanıtlarla beraber açıklamıştı. İngiliz Konsolos, Vali'nin açıklamasını yeterli görmüş ve görüşlerine de hak vererek daha önce iliştilerle gönderilen ve üzerinde konsoloslukça kayıt işlemi yapılmış olan Arabyan'ın dilekçesini geri alıp vilayet adına yeniden yazdırmış ve daha sonra vilayete iade etmiştir. Vali Samih Rifat Bey, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda bu gelişmenin önemini şu sözlerle ifade etmiştir:

"Konsolosun bu habil hareketi devletin bu konudaki açık hukukunu teyit eden olaylardan olduğundan, geçmişte bildirdiklerime ilave olarak gerektiği zaman kanıt aracı kabul edilmek üzere durumu acele bildirmeyi vazife sayarım."

Vali, daha önce konsolosluk tarafından ait olduğu mahkemeye iade edilen evrak hakkındaki işlemin yapılması için İngiliz Büyükelçiliği tarafından konsolosun başvurusuna cevap verilmesi gerektiğini belirtti. Eğer büyükelçilik bu konuda hükümete bir başvuruda bulunmamışsa, Hariciye Nezareti tarafından doğrudan doğruya gereken girişimlerde bulunulmasını ve alınacak sonuca göre yapılacak işlemin kendisine bildirilmesini istedi.⁴ Dahiliye Nezareti, Vali'nin son yazısını ve isteğini 15 Ekim 1913 tarihinde Hariciye Nezareti'ne ilettili.⁵

Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne cevap 18 Aralık 1913 tarihli yazıyla geldi. Buna göre Hariciye Nezareti, meseleyle ilgili olarak İngiltere Büyükelçiliği'ne başvurmuştu. Başvuruda Kigork Arabyan'a tebliğinden kaçınılan adli evrakın emlak tasarrufuna ilişkin olduğu ve bu gibi konularda yabancıların Osmanlı Devleti kanun ve nizamlarına tabi buldukları vurgulanmıştı. Trabzon İngiliz Konsolosluğu tarafından ait olduğu mahkemeye iade edilen evrak hakkındaki işlemin yapılması için büyükelçilik tarafından konsolosluğa gerekli emirlerin verilmesi istenmişti. Buna karşılık İngiliz Büyükelçiliği, Hariciye Nezareti'ne bir nota göndererek cevap vermişti. İngiliz Büyükelçiliği tarafından notada şu açıklama yapılmıştı:

"Büyükelçilik ile Trabzon İngiltere Konsolosluğu arasında bu konuda cereyan eden yazışmalar neticesi alınan raporlar değerlendirildiğinde, meselenin çıkmasına sebebiyet veren davanın aynı dava⁶ olarak kabul edilebilmesi pek şüpheliydi. Ayrıca davada ilgili olanlar, hesaplarının tasfiyesinde ticaret mahkemelerinde birçok dava açılmasına yol açan Arabyan-Maranyan adlı ortaklığın üyelerinin vekilleriydi. Bundan dolayı mevcut durumdaki davada mevzubahis olan konu emlak meselesi olmayıp, ancak eski ortaklar ile vekillerinin anılan emlakın (mülklerin) satın alınması için vermiş oldukları meblağ hakkındaki haklarına aitti."

İngiliz Büyükelçiliği, ayrıca bu hususta kesin bir cevap vermeden önce, söz konusu dava hakkında tamamlayıcı detaylar verilmesi ve incelemelerin

kolaylaştırılması için Trabzon İngiltere Konsolosu'nun yerel yönetime iade ettiği adli evrakın gayri resmi bir kopyasının sağlanmasını ve kendisine gönderilmesini rica etmişti.⁷

Dahiliye Nezareti, Hariciye Nezareti'nden aldığı bu bilgiyi ve İngiliz Büyükelçiliği'nin talebini 21 Aralık 1913 tarihinde Trabzon Vilayeti'ne daha önceki yazılarına (Trabzon Valisi'nin yukarıda bahsedilen 2 Eylül ve 2 Ekim 1913 tarihli iki yazısına) cevap olarak gönderdi ve gereğinin yapılarak sonucun bildirilmesini istedi.⁸

Trabzon Valisi Samih Rifat Bey, Dahiliye Nezareti'nin bu yazısına 13 Ocak 1914 tarihinde karşılık verdi. Samih Rifat Bey, İngiliz vatandaşı Kigork Arabyan'ın ikametgâhına mahkeme tarafından tebliğ ettirildiği halde, tebliğ işleminin konsolosluk aracılığıyla yapılacağını belirten ve konsolosluktan vilayete gönderilen bir dilekçe ile layihanın Evrak Odası'nda saklı bulunduğunu, bunların birer suretlerini çıkartarak ekte gönderdiğini bildirdi. Ayrıca İngiliz Büyükelçiliği'nin notasında da belirtildiği gibi, Kigork'un davacısı Osmanlı tebaasından Maranyan'ın açtığı dava, dava konusu olan emlakın satın alınması için şirket mallarından verilen meblağın geri alınmasına dair değildi. Dava, Maranyan'ın adı geçen emlakta bulunan hissesine Kigork tarafından gerçekleştirilen müdahalenin engellenmesi talebi ve iddiasından ibaretti. Bu nedenle mevcut davanın aynı dava olduğuna şüphe yoktu. Davacı Maranyan tarafından şirket muhasebesinden kaynaklanan çekişmeye dair Kigork aleyhine diğer bir dava daha açılmışsa da henüz bu davanın görülmesine başlanmamıştı. Adı geçen emlakın tasarruf şekline ilişkin olan davadan dolayı, aleyhinde dava açılan Kigork'un vekili Osmanlı Devleti tebaasından olup mahkemeye onay verdiğiinden, mahkeme tarafından yüz yüze yargılanmalarına başlanmıştı. Bu sırada konsolosluktan alınan notada, Bab-ı Ali ile İngiliz Büyükelçiliği arasında cereyan eden yazışmalar bir neticeye yaklaşmadan, mahkeme tarafından Kigork'un Osmanlı tebaası sıfatıyla yargılanmaya başlanmasına itirazda bulunulmuş ve ayrıca mahkemenin hareketi protesto edilmişti. Vali Samih Rifat Bey, bu nedenle mahkeme tarafından yapılan işlemin kanuna uygun olup olmadığını açıkça ve acele olarak kendisine bildirilmesini istedi.⁹

Dahiliye Nezareti, Trabzon Valisi'nin açıklamalarını ve gönderdiği belgeleri 22 Ocak 1914 tarihinde Hariciye Nezareti'ne ilettiler ve acele olarak gereğinin yapılmasını talep etti.¹⁰ Ancak acele beklenen cevap gelmeyince Dahiliye Nezareti, Hariciye Nezareti'ne 10 Mart 1914 tarihinde bir yazı daha göndererek önceki yazısını hatırlattı ve cevap istediğini tekrarladı.¹¹

Dahiliye Nezareti'nin başvurusu üzerine Hariciye Nezareti konuyla ilgili olarak aslında harekete geçmişti. Hariciye Nezareti'ne bağlı Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği de meseleyi değerlendirerek yapılması gereken girişimler hakkında 9 Şubat 1914 tarihli bir rapor hazırladı. Raporda Kigork Arabyan ve babası Mardiros Arabyan'ın gerçekten İngiliz vatandaşı mı yoksa Osmanlı vatandaşı mı olduklarının da Tabiiyet Müdüriyeti tarafından araştırılması gerektiği vurgulandı.¹²

Hariciye Nezareti, İngiliz Büyükelçiliği'ne daha önce istediği belgeleri de göndererek gerekli girişimlerde bulundu. Bu girişimler 14 Şubat ve 19 Mart 1914 tarihlerinde İngiliz Büyükelçiliği'ne gönderilen iki yazıyla yapıldı. Hariciye Nezareti'nin bu yazılarına İngiliz Büyükelçiliği'nden cevap 26 Mart 1914 tarihinde geldi. İngiliz Büyükelçiliği'nin notası şöyleydi:

“Artin Maranyan adlı kişi tarafından İngiltere tebaasından Kigork Arabyan aleyhine Trabzon Bidayet Hukuk Mahkemesi'nde açılan davaya dair Hariciye Nezareti'nin 14 Şubat ve 19 Mart tarihli ve 42516 ve 43886 numaralı iki adet şifahi yazısı alındı.

Büyükelçilik davacının dilekçesi ile layihasını titizlikle inceledikten sonra, tartışmalı olan esas meselenin bahsedilen üç adet emlakın kimin parası ile satın alınmış olduğu durumunun bilinmesinden ibaret olduğu fikrindedir. Adı geçen dilekçe ile layihada Osmanlı tebaasından olmak üzere vasıflandırılmış olmasına rağmen, aleyhinde dava açılan İngiltere tebaasından tanındığı için bu dava ancak Ticaret Karma Mahkemesi'nde görülebilirdi. Ancak büyükelçilik gayrimenkul malların tasarrufuna ilişkin olan bu davada, fiilen değilse bile şeklen sadece hukuki konularla ilgili meseleler mevcut olabileceğinden, Hukuk Mahkemesi yalnız adı geçen meseleleri (gayrimenkul malların tasarrufuna ilişkin meseleler) halletmeye çalıştığı sürece, anılan davanın belirtilen mahkemede de görülmesine karşı çıkmaması için Trabzon Konsolosu'na emir vermiştir. Bununla beraber şayet Hukuk Mahkemesi paranın kime ait olduğu ve Arabyan ile Maranyan aileleri arasındaki ticari ilişkilerin halledilip düzeltilmesine ilişkin diğer meseleler hakkında hüküm verme iddiasında bulunduğu takdirde, büyükelçilik bu konuda muhalefet etmek hakkını en kesin şekilde muhafaza eder.”¹³

Hariciye Nezareti, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 18 Mayıs 1914 tarihli yazıyla İngiliz Büyükelçiliği'nin cevabını bildirdi ve meseleye ilişkin yaptığı girişimlerin ayrıntılarını nakletti. Arabyan adına kayıtlı emlaka istihkak (hak, mülkiyet) iddiasında bulunan Osmanlı vatandaşı Artin Maranyan'ın İngiliz vatandaşı Kigork Arabyan aleyhine açtığı dava 7 Safer 1284 (10 Haziran 1867) tarihli Emlak İstimlak Kanunu ile ilgiliydi. Bu kanuna göre emlak sahipleri Osmanlı vatandaşı olduklarında, Osmanlı mahkemelerinin doğrudan doğruya yargılama hakkına tabi oluyorlardı. Hariciye Nezareti'ne göre İngiliz Büyükelçiliği de bu durumu açıkça değilse bile üstü kapalı olarak gönderdiği notada kabul etmişti.¹⁴ Osmanlı vatandaşı olan davacı (Artin Maranyan), iddiasını ispat için davalının (Kigork Arabyan) ikrarından (itirafından) ve Arabyan-Maranyan şirketinin hesaplarının tasfiyesinden başka yasal sebeplere dayanacak olursa, davayı gören mahkemenin İngiliz Büyükelçiliği'nin itirazına neden olmayacak şekilde hüküm verebileceği ispatlanmıştı. Ancak davacı, ortağı olduğu şirkete kendi maliyle satın alınmasından dolayı, ihtilafı emlak üzerinde tasarruf hakkı olduğunu iddia ettiği takdirde, (davacı) her şeyden önce Ticaret Mahkemesi'nde açtığı ticaret davasını takip etmek durumundaydı. Davacı, Ticaret Mahkemesi'nde davalı olan Arabyan'ın mensup olduğu konsolosluk tercümanının hazır

bulunmasıyla, şirket mallarından olan emlakta kendisinin ortak hakkı bulunduğunu ispat edecekti. Bundan sonra Ticaret Mahkemesi'nin kararına dayanarak Hukuk Mahkemesi'nde haklarını karar altına aldıracaktı. Hariciye Nezareti son olarak bu ayrıntılarla beraber ilgililer tarafından Osmanlı olduğu belirtilen Arabyan'ın yabancı uyruğunun geçerli olup olmadığına incelenmesi gerektiğinin Trabzon Vilayeti'ne bildirilmesini Dahiliye Nezareti'nden istedi.¹⁵

Dahiliye Nezareti, Arabyan'ın kimliği hakkındaki taleple beraber Hariciye Nezareti'nin yazısı ile İngiliz Büyükelçiliği notasının tercümesi suretlerini 21 Mayıs 1914 tarihinde Trabzon Vilayeti'ne gönderdi. Belgelerdeki açıklamalar ışığında gereğinin yapılmasını ve sonucun bildirilmesini istedi. Dahiliye Nezareti'nin bu yazısı aynı zamanda Trabzon Valisi'nin yukarıda bahsedilen 13 Ocak 1914 tarihli yazısına da dört ayı aşkın bir süre sonra cevap niteliği taşımaktaydı.¹⁶

Bu meselenin ortaya çıkmasında önemli bir pay sahibi olan Kigork Arabyan, Trabzon'da bir dokuma fabrikası kurmak için 28 Ocak 1909 tarihli bir dilekçeyle Ticaret ve Nafia Nezareti'ne başvurmuştu. Yukarıda görüldüğü üzere daha sonra İngiliz vatandaşlığını ileri sürüp kullanacak olan Arabyan dilekçesine şu dikkat çekici ifadeleri kullanarak başlamaktaydı:

“Bu yeni hürriyet ve meşrutiyet devrinde mukaddes vatanımızın manen ve maddeten gelişiminin tüm hamiyetliler için mukaddes bir vazife olduğu apaçıktır. Her bir fert, kendi uzmanı olduğu sanayi dalının memleket içinde gelişimine çalışıp gayret etmekle vatanın imarı mümkün olabileceğinden, bu konuda ben kulumuzda vatanıma âcizane bir hizmette bulunmak arzusuyla, bundan önce Bulgaristan'da açılmasını tasarladığım yeni usul kumaş fabrikasını, meşruti Osmanlı Hükümeti'nin iznine mazhar buyurulduğum takdirde Trabzon'da tesis ve inşa etmeye karar verdim.”¹⁷

Arabyan, dilekçesinin üçüncü maddesinde de yine Osmanlı Devleti'ne gönülden bağlı bir vatandaş gibi şu açıklamayı yapmaktaydı:

“Bu fabrikada en yeni ve mükemmel makineler hazırlanmış olmakla, imal edilen kumaşlar en iyi İngiliz kumaşlarına eşdeğer olacağından, gerek Osmanlı Devleti içinde ve gerekse yabancı devletlerde, bilhassa İran'da, Rusya'dan ve Avrupa'dan ithal edilen kumaşlarla rekabet edilecektir. Akçelerimizin yabancıya gitmemesine ve bilakis yabancı devletlerden memleketimize akçe gelmesine hizmet edilecektir.”¹⁸

Trabzon tacirlerinden olan Kigork Arabyan'ın dokuma fabrikasında kendi ifadesine göre elbiselik ve mefruşatla ilgili her çeşit beyaz ve renkli kumaşlar, has Amerikan, keten, fason, şayak, çuha (çuka) ve diğer dokumalıklar imal edilecekti. Arabyan dilekçesinde “İngiltere'de en mükemmel sanayi okullarında eğitimini tamamladıktan sonra, senelerden beri İngiliz fabrikalarında çalışmış, teorik ve uygulamalı uzmanlık kazanmış oğlu Kalos Efendi'yi” fabrikaya müdür tayin etmek istiyordu. Bazı ustaların dışında diğer tüm işçilerin ve çalışanların Osmanlı vatandaşları arasından alınacağını belirtiyordu. Arabyan bu hayır amacıyla başarılı

olmak için kendisine Osmanlı Hükümeti tarafından yirmi sene müddetle bir imtiyaz ve ruhsat verilmesini ve bu süre zarfında Trabzon vilayetinde bu gibi kumaşlar için başka fabrika açılmamasını da talep etmekteydi. Arabyan'ın gümrük vergisinden muafiyet istediği malzemeler şöyleydi: Fabrikasının işlemesi için Avrupa'dan getirtilecek alet edevat ve diğer araç gereçler; fabrika için gerek yabancı devletlerden, gerekse Osmanlı Devleti içinden satın alınacak ve getirtilecek yün, pamuk, ipek, kenevir, keten; ipeklerle kumaşların boyanması için gereken boya ve kimyevi maddeler; makine yağları; malların cila ve ütülenmesi için yağ, kola, petrol (gazyağı), kısacası tüm teknik malzemeler; taşradan gelecek hammaddeler.

Arabyan taşradan gelecek hammaddelerin gümrükten muafiyeti için şu öneriyi yapmıştır:

“Malumunuzdur ki Bulgaristan’da ve Avrupa’nın çok yerlerinde iç sanayiye korumak için yüzde kırktan iki yüze kadar fahiş gümrükler bulunduğu halde, yine fabrikalar için taşradan gelen hammaddelerden gümrük alınmaz. Bu suretle fabrikalarda mallar ucuza mal edilerek yabancılarla rekabet edilebiliyor. Osmanlı Devleti’nde gümrükleri fevkalade yükselterek iç sanayimizi korumada zorluklar bulunması nedeniyle, hiç olmazsa fabrikalarımıza taşradan gelecek hammaddeler, makine, alet ve edevatın gümrükleri alınmamak suretiyle kolaylıklar gösterilmezse, iç sanayimizin gelişmesinin asla mümkün olamayacağı tabiidir. Ancak her türlü suiistimalin önü alınmak üzere, fabrikam için her sene ne miktar hammaddelere ve alet edevata ihtiyacım bulunduğunu yüce nezaretinize dilekçe ile bilgi vermeyi kabul ederim ki sadece o miktar için gümrükten muafiyet hakkında yüce nezaretinizden tezkire yazılarak suiistimallerin de önü alınmış olur.”

Arabyan ayrıca fabrika mensucatından askeri daireler için satın alınması istenecek mallar için cüzi bir kazanç talep etmekteydi. Arabyan dilekçesinde son olarak fabrika için tüm alet ve edevatın Liverpool şehrinde dört ay öncesinden hazırlandığını, rıhtıma indirildiğini ve süratle kaldırılması için emir geldiğini belirterek, dilekçesinin seri şekilde dikkate alınmasını ve gerekli iznin verilmesini istemiştir. Arabyan, İstanbul Bahçekapı’da Begos Mahuhyan Efendi’nin¹⁹ odasında misafir olarak kalıyordu. Arabyan’ın dilekçesini inceleyen Sanayi İdaresi, bu tür fabrikalar için imtiyaz vermeyi iç sanayinin gelişimi amacına aykırı bulduğundan uygun görmedi. Bu nedenle Arabyan ile görüşerek imtiyazdan vazgeçmesi ve istediği şartlar çerçevesinde ruhsat alması için mutabakata vardı. Arabyan imtiyaz talebinden feragat etti. Bu esnada Arabyan’ın İngiltere vatandaşı olduğu ifadesinden anlaşılınca, Sanayi İdaresi tarafından konu Ticaret ve Nafia Meclisi’ne havale edildi. Arabyan’ın Osmanlı vatandaşı olmayıp, İngiliz vatandaşı olması dâhil diğer hususlar 20 Mart 1909 tarihinde Ticaret ve Nafia Meclisi’nde görüşüldü ve oy çokluğuyla gerekli ruhsatın verilmesi uygun bulundu. Arabyan’ın ruhsat talebi Ticaret ve Nafia Nazırı tarafından 25 Mart 1909 tarihinde Sadarete iletilti. Aynı gün konu Şura-yı Devlet Nafia ve Maarif Dairesi’ne havale edildi.²⁰

5 Mayıs 1909 tarihli Şura-yı Devlet Nafia ve Maarif Dairesi mazbatasına 9 Haziran 1909 tarihinde Meclis-i Mahsus'ta ve 16 Haziran 1909 tarihinde Meclis-i Vükela'da görüşüldü. Kigork Arabyan'a Trabzon'da bir dokuma fabrikası kurması için izin verilmesi ile kendisine teşvik olarak fabrikanın kuruluş tarihinden itibaren 25 yıl boyunca emlak, arazi, temettü ve uygulamaya konulduğu takdirde patent vergilerinden muafiyet sağlanması uygun bulundu. Ancak Arabyan ayrıca fabrikanın kurulması için Osmanlı Devleti'nden ve yabancı devletlerden getirilecek makine ve her çeşit alet edevat ile fabrika ürünlerinin gümrük vergisinden ve diğer iç vergilerden muaf tutulmasını da istemişti. Meclis-i Vükela, fabrika ürünleri için yabancı ülkelerden getirilecek boya, yün, pamuk, ipek, keten, kenevir ile diğer başlangıç malzemelerinin gümrük vergisinden muafiyetinin adı geçen mamullerle ilgili Osmanlı Devleti'ndeki ürün ve sanayiye kötü etkide bulunacağını belirtti ve sadece söz konusu ürünlerle ilgili Arabyan'ın talebini uygun bulmadı. Bu hususun Arabyan'a teklif edilmesi ve razı olduğu takdirde gerekli layihanın hazırlanıp gönderilmesi kararı alındı.²¹

Şura-yı Devlet Nafia ve Maarif Dairesi, Kigork Arabyan'ı çağırarak durumu kendisine ilettili ve söz konusu malzemelerin vergiye tabi olmasını teklif etti. Buna karşılık Arabyan Bulgaristan'da böyle bir fabrika kurmak için imtiyaz aldığı halde, Kanun-ı Esasi'nin (İkinci Meşrutiyet'in) ilanı ile Meşrutî yönetimin Osmanlı Devleti'nde kurulması üzerine orada fabrika kurmaktan vazgeçtiğini, söz konusu fabrikayı Trabzon'da kurmaya karar verdiğini belirtti. Adı geçen malların fabrikada yapılacak ince işlere mahsus olduğunu, Osmanlı Devleti'nde üretilmediğinden ve tedarik edilmesi mümkün olmadığından bunların مرتبوز Mauritius ? ve Avustralya'dan getirileceğini; bunun yanında otuz numaraya kadar olan yün ipliklerinin Osmanlı Devleti'nde imal edildiğini, fakat bu numaradan yukarı olan yün ipliklerle, kıvrak olmayan ve vater tabir edilen pamuk iplikleri ve bunlar için gerekli boyanın da Avrupa'dan getirilmesinin zorunlu olduğunu söyledi. Arabyan, ayrıca Trabzon Vilayeti'ne yıllık yüz bin altınlık Bulgaristan malı ve otuz bin altınlık gaytan (kaytan, pamuk veya ipekten sicim) ithal edildiği için, söz konusu mallar gümrük vergisinden muaf tutulmazsa yabancı fabrikalarla rekabet etmesinin mümkün olmayacağını ifade etti. Almanya'da bile ülke içinde tedarik edilemeyen bu gibi ince yün ve pamukların İngiltere'den getirildiğini ve bunlar için çok cüzi bir vergi alındığını, Bulgaristan'da ise bu gibi hammaddelerden hiçbir vergi talep edilmediğini, bilakis ülke içinde imal edilen maddeler için gayet ağır bir vergi alındığını açıkladı. Eğer hükümet tarafından izin verilmediği takdirde fabrika kurmaktan vazgeçeceğini de vurguladı.

Bunun üzerine Şura-yı Devlet Nafia ve Maarif Dairesi, 13 Temmuz 1909 tarihli oturumunda meseleyi görüştü. Daha önce Selanik'te fes fabrikası kurulması için aldığı kararı da hatırlatarak, iç üretimin gelişimine yardımcı bayındırlık tesislerinden olan bu gibi girişimler hakkında hükümet tarafından mümkün olan kolaylıkların gösterilmesi gerektiği belirtildi. "Malum menfaatlerin öngörülen

zararlara tercih edilmesi kuralına dayanarak” söz konusu malların Arabyan’ın istediği gibi gümrük vergisinden muaf tutulmasının uygun görüldüğü vurgulandı.²²

Meclis-i Vükela’nın 25 Temmuz 1909 tarihli oturumunda Arabyan’ın istediği mallarla, fabrikaya ait tüm araç gereçlerin gümrük vergisinden muaf tutulması kabul edildi ve gerekli ruhsatın verilmesi kararlaştırıldı. Yalnız Arabyan’ın yirmi bir sene olan²³ ruhsat süresi “emsaline uygun olarak 15 yıla” indirildi.²⁴ Aynı gün (25 Temmuz 1909) Arabyan’a ruhsat verilmesi hakkında iradenin çıkması için gerekli yazı Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa tarafından Padişaha gönderildi. Ertesi gün (26 Temmuz 1909) Padişah tarafından gerekli irade çıktı.²⁵

Sonuç olarak Kigork Arabyan’ın Artin Maranyan’la olan şahsi ihtilafında İngiliz Konsolosluğu’nu devreye soktuğu bu mesele, adli kapitülasyonların Osmanlı egemenlik haklarını nasıl zedelediğine güzel bir örnek teşkil etmektedir. Arabyan, 1909 yılında Trabzon’da fabrika kurmak için başvurduğunda adeta vatanına gönülden bağlı bir Osmanlı vatandaşı gibi davranmıştır. Oysa dört yıl sonra hakkında dava açılınca İngiliz vatandaşı olduğunu belirterek İngiliz Konsolosluğu’nu devreye sokmuştur. İngiltere ise iki kişi arasındaki basit sayılabilecek bir ihtilafı, sadece davalının İngiliz vatandaşı olmasını gerekçe göstererek Osmanlı Devleti’nin içişlerine rahatlıkla karışabilmekte ve meseleyi devletlerarası bir sorun haline getirerek farklı boyutlara çekebilmektedir. Osmanlı Devleti ancak Birinci Dünya Savaşı başladıktan ve ilerledikten sonra 8 Eylül 1914 tarihinde tüm kapitülasyonları tek taraflı olarak aldığı kararla kaldırmıştır. Ancak bunun sonuçlarını görmeden kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti’nin savaşa katılması, alınan bu kararı da önemsiz kılmıştır.

¹ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Hariciye (HR.) Siyasi Kısım (SYS.) 113/32** (29 Temmuz 1913 tarihinde imzalanan İngiliz-Türk Antlaşması’nın Gizli İbareli Toplu Belgeleri, 6 Numaralı Deklarasyon), s:13 (v. numaralı madde).

² **BOA. Dahiliye Nezareti (DH.) İdari Kısım (İD.) 171/27** (Trabzon Valisi Samih Rifat Bey tarafından Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 20 Ağustos 1329 [2 Eylül 1913] tarihli yazı).

³ **BOA. DH. İD. 171/27** (Dahiliye Nezareti’nden Hariciye Nezareti’ne gönderilen 1 Eylül 1329 [14 Eylül 1913] tarihli yazı).

⁴ **BOA. DH. İD. 171/27** (Trabzon Valisi Samih Rifat Bey tarafından Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 19 Eylül 1329 [2 Ekim 1913] tarihli yazı).

⁵ **BOA. DH. İD. 171/27** (Dahiliye Nezareti’nden Hariciye Nezareti’ne gönderilen 2 Teşrin-i Evvel 1329 [15 Ekim 1913] tarihli yazı).

⁶ Taşınır veya taşınmaz mallarla ilgili mülkiyet, zilyetlik (kullanım hali), müdahalenin engellenmesi, rehin ve ipotek gibi konuları içeren dava.

⁷ **BOA. DH. İD. 171/27** (Hariciye Nazırı adına Müsteşar tarafından Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 5 Kanun-ı Evvel 1329 [18 Aralık 1913] tarihli yazı).

⁸ **BOA. DH. İD. 171/27** (Dahiliye Nezareti'nden Trabzon Vilayeti'ne gönderilen 7 Kanun-ı Evvel 1329 [20 Aralık 1913] tarihli yazı). Yazının müsvedde tarihi 20 Aralık 1913 olmasına rağmen daha sonra Trabzon Valisi'nin cevabi yazısında 8 Kanun-ı Evvel 1329'da yani 21 Aralık 1913 tarihinde Trabzon Vilayeti'ne gönderildiği anlaşılmaktadır.

⁹ **BOA. DH. İD. 171/27** (Trabzon Valisi Samih Rifat Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 31 Kanun-ı Evvel 1329 [13 Ocak 1914] tarihli yazı).

¹⁰ **BOA. DH. İD. 171/27** (Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 9 Kanun-ı Sani 1329 [22 Ocak 1914] tarihli acele yazı).

¹¹ **BOA. DH. İD. 171/27** (Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 25 Şubat 1329 [10 Mart 1914] tarihli yazı).

¹² **BOA. HR. Hukuk Müşavirliği (HMŞ.) İstişare Odası (İŞO.) 12/36** (Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği'nin 27 Kanun-ı Sani 1329 [9 Şubat 1914] tarihli raporu).

¹³ **BOA. DH. İD. 171/27** (İngiltere Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezareti'ne gelen 26 Mart 1914 tarihli ve 28 numaralı şifahi notanın tercümesi).

¹⁴ Burada Hariciye Nezareti, İngiliz Büyükelçiliği'nin notasında yer alan "*Ancak büyükelçilik gayrimenkul malların tasarrufuna ilişkin olan bu davada, fiilen değilse bile şeklen sadece hukuki konularla ilgili meseleler mevcut olabileceğinden, Hukuk Mahkemesi yalnız adı geçen meseleleri (gayrimenkul malların tasarrufuna ilişkin meseleler) halletmeye çalıştığı sürece, anılan davanın belirtilen mahkemede de görülmesine karşı çıkmaması için Trabzon Konsolosu'na emir vermiştir*" cümlesini tırnak içinde alıntılıyarak kanıt olarak göstermiştir.

¹⁵ **BOA. DH. İD. 171/27** (Hariciye Nazırı adına Siyasi İşler Genel Müdürü Ahmed Reşid Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 5 Mayıs 1330 [18 Mayıs 1914] tarihli yazı).

¹⁶ **BOA. DH. İD. 171/27** (Dahiliye Nezareti'nden Trabzon Vilayeti'ne gönderilen 8 Mayıs 1330 [21 Mayıs 1914] tarihli yazı. Meseleyle ilgili olarak Osmanlı Arşivi'nde bulunabilen en son tarihli belge budur. Trabzon Vilayeti'nden sorunun nasıl çözümlendiğine dair bir cevap yazısına da rastlanmamıştır. Muhtemelen Trabzon Vilayeti ve İngiliz Konsolosluğu arasında meseleye ilişkin bir uzlaşma sağlanmış ve Ağustos ayı başında Birinci Dünya Savaşı'nın genişlemesinden sonra mesele tamamen unutulmuştur.

¹⁷ **BOA. Şura-yı Devlet (ŞD.) 2786/65** (Kigork Arabyan tarafından Ticaret ve Nafia Nezareti'ne verilen 15 Kanun-ı Sani 1324 [28 Ocak 1909] tarihli dilekçe). Günümüz Türkçesine çevrilmiş olan bu ifadenin aslı şöyledir: "*İşbu devr-i cedid-i hürriyet ve meşrutiyetde vatan-ı mukaddesimizin manen ve maddeten terakkisi umum hamiyetmendân için bir vazife-i mukaddese olduğu bedihi bulunub ihtisas bulunduğu kısm-ı sanayiîni dahil-i memleketde terakkisine say ü gayret etmekle imar-ı vatan mümkün olabileceğinden bu babda bendeleri de vatanıma acizane bir hizmetde bulunmak arzusuyla bundan akdem Bulgaristan'da küşadını tasmin ve tasavvur eylemekte olduğum usul-i cedid kumaş fabrikasını hükümet-i meşrutai-Osmaniyye'nin müsaadesine mazhar buyurulduğum takdirde Trabzon'da tesis ve inşa etmeğe karar verdim.*"

¹⁸ *ibid.*

¹⁹ Sadrazamın Padişaha gönderdiği yazıda "Manuhyan" şeklinde yazılmış olmasına rağmen, Kigork Arabyan'ın kendi dilekçesinde ve Şura-yı Devlet Nafia ve Maarif Dairesi'nin mazbatasında açıkça "Mahuhyan" şeklinde yazılmıştır.

²⁰ **BOA. ŞD. 2786/65** (Kigork Arabyan tarafından Ticaret ve Nafia Nezareti'ne verilen 15 Kanun-ı Sani 1324 [28 Ocak 1909] tarihli dilekçe; Sanayi İdaresi'nin 2 Şubat 1324 [15

Şubat 1909] tarihli yazısı; Ticaret ve Nafia Meclisi'nin 7 Mart 1325 [20 Mart 1909] tarihli yazısı; Ticaret ve Nafia Nazırı'nın Sadarete gönderdiği 12 Mart 1325 [25 Mart 1909] tarihli yazı); **BOA. İradeler (İ.) Ticaret ve Nafia (TNF.) 20/ 1327/B-01** (22 Nisan 1325 [5 Mayıs 1909] tarihli Şura-yı Devlet Nafia ve Maarif Dairesi mazbatası). 31 Mart Olayı'nın (13 Nisan 1909) Şura-yı Devlet mazbatasının daha önce yazılmasına mani olup, bir süreliğine geciktirmiş olması akla gelmektedir.

²¹ **BOA. ŞD. 2786/65** (27 Mayıs 1325 [9 Haziran 1909] tarihli Meclis-i Mahsus zabıt sureti); **BOA. Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.) 128/78** (27 Cemaziyevvel 1327 [16 Haziran 1909] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

²² **BOA. İ. TNF. 20/ 1327/B-01**(30 Haziran 1325 [13 Temmuz 1909] tarihli Şura-yı Devlet Nafia ve Maarif Dairesi mazbatası).

²³ Arabyan'ın başvuru dilekçesinde istenen süre yirmi sene olarak geçmesine rağmen, sonraki hükümet belgelerinde süre yirmi bir yıl olarak belirtilmiştir.

²⁴ **BOA. İ. TNF. 20/ 1327/B-01**(12 Temmuz 1325 [25 Temmuz 1909] tarihli Meclis-i Vükela kararı).

²⁵ **BOA. İ. TNF. 20/ 1327/B-01** (Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa tarafından Padişaha gönderilen 12 Temmuz 1325 [25 Temmuz 1909] tarihli yazı ve bu yazının altında Padişah Başkatibi'nin iradenin çıktığını belirten 13 Temmuz 1325 [26 Temmuz 1909] tarihli onay yazısı).

Copyright of Türkoloji Kültürü is the property of International Journal of Turcologia and its content may not be copied or emailed to multiple sites or posted to a listserv without the copyright holder's express written permission. However, users may print, download, or email articles for individual use.